

För mycket regionalt godtycke

Svar till Lagerlöf och Franzén

Lagerlöf och Franzéns (2007) svar på vårt inlägg (Pettersson & Ytterberg 2007) om uppdragsarkeologins variationer i Sverige beskriver situationen som om det vore frågan om en mängd missförstånd från vår sida som måste rättas till. Det kan därför vara på sin plats att, för dem som inte känner oss, påpeka att vi inte saknar kompetens inom området. Vi har mångårig erfarenhet från olika regioner, nationellt som internationellt och från olika arbetsgivare så som museer, Riksantikvarieämbetet, universitet och länsstyrelse. Faktum är att Lagerlöf och Franzéns artikel innehåller ett antal missförstånd som vi vill rätta till.

Vi har inte enbart använt oss av Riksantikvarieämbetets statistik eftersom den mycket riktigt inte fullständigt kan spegla variationerna inom uppdragsarkeologin. Vi har gjort ett researcharbete själva genom prata med arkeologer, granska länsstyrelsebeslut och jämföra ett antal stora linjeprojekt.

Vi har heller aldrig pratat om *brister* i länsstyrelsernas handläggning. Vi pratar om *olikheter* i länsstyrelsernas bedömning av kostnaderna för likvärdiga och jämförbara undersökningsobjekt. Det är en viktig skillnad.

Vi har påpekat att det finns det skillnader mellan undersökningsobjekten inom olika linjeprojekt, men vår genomgång visar ändå att de ekonomiska differenserna fördelade per beslut och objekt är så pass frapperande stora, att de inte *bara* kan orsakas av lämningarnas antikvariska karaktär (Pettersson & Ytterberg 2007, s. 107–108, fig. 3). Sådana enorma skillnader mellan Sveriges landsdelar finns inte.

Lagerlöf och Franzén har en helt annan åsikt. De hävdar utan något som helst empiriskt underlag att vi i vår jämförelse mellan olika linjeprojekt från olika delar av landet »... förutsätter att dessa undersökningar är jämförbara med varandra avseende vald ambitionsnivå och förväntat samhälleligt utbyte. Emellertid skiljer sig dessa undersökningar i själva verket åt vad gäller förväntat samhälleligt utbyte, vilket i sin

tur påverkar ambitionsnivån och därmed även undersökningarnas kostnad.«

Lagerlöf och Franzén säger att vi använder Riksantikvarieämbetets statistik felaktigt, missförstår begreppet »samhälleligt utbyte» och ignorerar volymfaktorn i våra jämförelser. Vi har dock, till skillnad från Riksantikvarieämbetet vid upprättandet av statistiken, gjort stickprov och i enklare överslag värderat undersökningar och representationen av fornlämningskategorier. Vi fann inget anmärkningsvärt och menade att skillnaderna i kostnader var så pass stora att fakta talade för sig själva. Vi menar alltså att det är uppenbart att prisskillnaderna inte bara kan bero på kvalitativa faktorer rörande det samhälleliga utbytet, såsom Lagerlöf och Franzén antyder. Dessutom har ett flertal arkeologer både på länsstyrelser och grävande institutioner bekräftat vår bild.

En av våra poänger är att man i exempelvis Västsverige får mycket lägre undersökningsbudget än i Mälardalen vid *jämförbara* undersökningsobjekt, vilket leder till att en betydligt mindre volym av fornlämningarna undersöks och färre laboratorieanalyser utförs. Uppskattar vi potentialen i enskilda undersökningar såsom Bergudden, Båtemyren (E6) och t.ex. Bålmyren, Högmossen (E4) skiljer de sig inte i någon avsevärd grad, varken när det gäller bevarandegrad eller potential. Att undersöka mindre delar av kulturlager på stenåldersboplatser i Västsverige är dessvärre något av en tradition. Flera arkeologiska analyser har dock visat på potentialen i rumsligt heltäckande undersökningar av boplatser, vilket inte minst ses i fallet med Högmossen (Biwall et al. 2007; Björck i tryck). En metodisk analys av västsvenska neolitiska lokaler har visat på riskerna med att bara delundersöka dem (Pettersson 2007), något som för övrigt Biwall et al. (2007) också tydligt påpekar i sina analyser från E4-projektet i Uppland.

Vi anser att orsaken till att finansieringssituationen är så olika i olika regioner inte är att det skulle finnas några stora kvalitativa skillnader

mellan fornlämningarna. Det rör sig snarare om svårigheten att få till stånd ett nationellt synsätt och om helt olika bedömningar av begrepp som »sammhällsnytta» och »kostnadsrelevans» hos olika länsstyrelser. Denna inkonsekventa behandling av kulturmiljön rimmar inte särskilt väl med gällande lag eller riktlinjerna för den nationella uppdragsarkeologiska verksamheten. Lagerlöf och Franzén hävdar dock att dylika variationer bara är att förvänta:

»Vad den enskilda undersökningen skall resultera i är beroende av bl.a. rådande kunskapsläge och kunskapsbehov, fornlämningens nationella, regionala eller lokala betydelse och undersökningens pedagogiska värde. . . . Även om det rör sig om samma typ av fornlämning kan det förväntade samhälliga utbytet vara olika i olika delar av landet. Exempelvis kan en stenåldersboplats i Skåne ha bevarade kulturlager med mängder av synliga strukturer medan en i Västergötland helt kan sakna strukturer och endast ha ett fåtal artefakter. Även kunskapsbilden kan variera starkt för en viss typ av fornlämning i olika delar av landet, vilket resulterar i undersökningar med olika ambitionsnivå och följaktligen olika kostnader».

Vi finner ovanstående argument banala. De flesta fältarkeologer med erfarenhet från flera olika län vet, att så ser inte skillnaderna mellan olika regioner i Sverige ut. Visst varierar kvalitén mellan fornlämningar och också mellan samma typ av undersökningsobjekt, men variationen är sannolikt relativt likartad över landet. Den styrs inte av något slags samlad regional fornlämningspotential utan snarare av starkt lokala bevaringsförhållanden, geologi, tidigare markanvändning o.s.v. Däremot kan det metodologiska angreppssättet och inriktningen på undersökningar variera mellan olika regioner beroende på lokala förutsättningar och forskningshistoriska aspekter. Rätt slags naturvetenskapliga analyser insatta på rätt sätt kan i vissa fall också göra en oansenlig lokal intressant. Potentiellt viktiga och mindre viktiga undersökningar torde dock alltid förekomma parallellt i alla regioner. Ändå har vi stora skillnader i ambitionsnivå och kostnad.

Vi ställer oss också starkt tvivlande till Lagerlöf och Franzéns vetenskapssyn där kunskapsläget för samma typ av fornlämning alltid skulle variera starkt mellan olika delar av landet och på så sätt motivera avsevärda skillnader i undersökningskostnader. Om sådana argument sågs i relation till dagens kostnadsbild skulle de dyra undersökningarna i Mälardalen innebära att den traktens forntid måste vara betydligt mindre utforskad än t.ex. Västsveriges, vilket knappast är fallet. Kunskapsläget varierar naturligtvis, men knappast så starkt från region till region per fornlämningskategori som Lagerlöf och Franzéns resonemang antyder.

I vissa regioner undersöks få fornlämningar på grund av lågt exploateringsstryck, vilket resulterar i låg kunskapstillväxt. Potentialen ligger dock i att nyansera den regionala bilden och att tillsammans med alla andra undersökningar bidra till komplexiteten i kunskapsprocessen. Forskning är en ständigt pågående process, och man kan därför aldrig forska färdigt om ett objekt. Det är de små stegens nya fakta, kompletteringar och nyanseringar som leder fram till kunskapens förändring. Den komplexa frågan om likartade fornlämnings olika betydelse både inom och mellan olika regioner lämnar vi därhän.

Om Lagerlöf och Franzéns anmärkningsvärda påstående att från »samma typ av fornlämning kan det förväntade samhälliga utbytet vara olika i olika delar av landet» skulle vara sant blev slutsatsen, statistiskt sett, minst sagt ytterligt tveksam. Antingen är det bara i Östsverige och ytterligare några områden som vägar och dylikt går över potentiellt viktiga fornlämningar, medan det i andra regioner bara undersöks lämningar med vad Lagerlöf och Franzén beskriver som ett lågt samhällsutbyte. Eller så är helt enkelt fornlämningar i Östsverige m.fl. per definition potentiellt viktigare, både vad gäller vetenskapligt utbyte och pedagogiskt värde, än likartade fornlämningar i andra delar av landet. Vad gäller det vetenskapliga utbytet presenterar Lagerlöf och Franzén inga som helst argument. När det gäller det pedagogiska värdet, d.v.s. att skapa ökad förståelse av förhistorien och ett ökat kommunikativt deltagande med allmänheten torde det vara ett samstämmigt behov

över hela landet. Om detta inte är, med Lagerlöfs och Franzéns egna ord, en av de »övergripande principfrågor för uppdragsarkeologin» som Riksantikvarieämbetet skall hantera, så undrar vi varför man överhuvudtaget behöver Riksantikvarieämbetet när det gäller uppdragsarkeologiska frågor.

Vi finner således kontentan av Lagerlöfs och Franzéns resonemang ytterligt anmärkningsvärt, särskilt när det kommer från det nationella verk som skall borgen för en likvärdig kulturmiljövård i hela landet. Är Lagerlöfs och Franzéns svar ett sätt att försöka trola bort det för statsverket problematiska i att värderingar och ambitionsnivåer inom den nationella kulturmiljövården faktiskt skiljer sig kraftigt åt mellan länen?

För att återknyta till ursprungsfrågan finner vi det minst sagt problematiskt att Sveriges länsstyrelser driver en så pass varierande tillämpning av samma lagstiftning och föreskrifter såsom åskådliggjorts i vår artikel. Det torde faktiskt vara helt oförenligt med svensk rättspraxis och myndighetsutövning. I Regeringsformens 1 kap. 9 §, Statskicketts grunder, heter det att »Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet» (Lag 1976, s. 871). Samma sak har också påpekats i Ansvarskommitténs slutbetänkande (SOU 2007:10). Denna varierande handläggningspraktik påverkar uppdragsarkeologin mest inom det så kallade urvalsliknande förfarandet, d.v.s. anbud. Förfrågningsunderlagen har hittills varierat avsevärt vad gäller inriktning, bedömningskriterier och värderingen av olika kriterier mellan olika länsstyrelser, trots att de grundas på samma nationella lagstiftning och föreskrifter.

Vi förordar därför en betydligt mera centraliserad beslutsprocess när det gäller slutundersökningar, likt systemen i våra skandinaviska grannländer (Riksantikvarien i Norge och Kulturarvsstyrelsen/det arkæologiske nævn i Danmark), med en enda mall till förfrågningsunderlag vid anbuds-förfarande. Det skulle skapa en mera enhetlig uppdragsarkeologi och därmed en forskningsmässigt och kommunikativt mera likvärdig kunskapsprocess och forskningspotential

i hela Sverige. Tidigare dämpades olikheterna genom den självreglerande faktorn om det vetenskapliga kravet på en så god dokumentation som möjligt. Det gäller inte längre i Sverige. Samhällsnytta tenderar allt mera att handla om att inte stå i vägen för exploatering, och ibland hörs t.o.m. idéer från länsstyrelser om att syftet i sig till en undersökning skulle kunna vara det kommunikativa engagemanget med allmänheten. En dialog med allmänheten är väsentlig men måste bygga på vetenskapliga resultat och skulle det vara det enda syftet med en undersökning behövs inte uppdragsarkeologin längre. Den kommunikationsprocessen kan äga rum när som helst på vilken fornlämning som helst och är inte begränsad till att fornlämningar riskerar att försvinna. Då finns heller inte uppdragsarkeologins grundläggande argument kvar, d.v.s. att rädda kunskap inför ett borttagande av en fornlämning, varför kostnadsansvaret inte borde falla på exploitören.

Lagerlöf och Franzén låter också meddela att Riksantikvarieämbetet inte granskar den löpande praktiken med hänvisning till att de inte skall ta ställning till den ambitionsnivå som länsstyrelsen väljer utan att hantera övergripande principfrågor för uppdragsarkeologin. Men är det inte en principiell fråga att borgen för en nationell enhetlighet i hur forskningsmaterial skapas och förmedlas? Och varför har Riksantikvarieämbetet möjlighet att begära överprövning av alla enskilda länsstyrelsebeslut, när myndigheten inte anser sig ha till uppgift att granska enskilda länsstyrelsernas handläggning? Samtidigt säger de nya verkställighetsföreskrifterna att mer resurser skall läggas på riktade utvärderingar av uppdragsarkeologin och på att följa länsstyrelsernas tillämpning även ur kvalitativa aspekter. Är inte detta precis i linje med vad vi just har efterfrågat? Vi har dock svårt att se hur det skall genomföras med 21 länsstyrelsernas olika synsätt på handläggning och hundratals ärenden om året. Vi föreslår i stället ett betydligt mera centraliserat system likt våra grannländers.

Referenser

Biwall, A.; Larsson, F. & Lindberg, K-F., 2007. Arkeologisk metodik – en översikt. Stenbäck, N. (red.). *Stenåldern i Uppland. Uppdragsarkeologi och eftertanke.*

- Stenbäck, N. (red.). Arkeologi E4 Uppland-studier 1. Raä UV/SAU/Upplandsmuseet. Uppsala.
- Björck, N. (red.), i tryck. *Mellan hav och skog. Högmossen, en stenåldersmiljö vid en skimrande strand i norra Uppland*. Hjärthner-Holdar, E. (red.). Arkeologi E4 Uppland-studier 6. Raä UV. Uppsala.
- Lagerlöf, A. & Franzén, R., 2007. Kostnaden för en arkeologisk undersökning måste ses i relation till det förväntade samhälleliga utbytet. *Fornvännen* 102.
- Petersson, H., 2007. Normalfördelade kulturlager i Bohuslän och behovet av en förändrad undersökningsstrategi. *In Situ* 2004-2005. Inst. f. arkeologi, Göteborgs universitet.
- Petersson, H. & Ytterberg, N., 2007. Vad skall en arkeologisk undersökning kosta? *Fornvännen* 102. SOU 2007:10. *Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft*. Slutbetänkande från Ansvarskommittén. Stockholm.

Håkan Petersson & Niklas Ytterberg
 Bohusläns museum/Västarvet
 Box 403
 451 19 Uddevalla
 hakan.petersson@vgregion.se
 niklas.ytterberg@vgregion.se